

Turkiy tillarda soʻz turkumlarining umumiy xususiyatlari
Urganch davlat universiteti talabasi
XUDAYOROVA SHODIYA HAMDAM QIZI

Annotatsiya: Ushbu maqolada turkiy tillarda soʻz turkumlarining umumiy xususiyatlari haqida maʼlumotlar yoritib berilgan.

Kalit soʻzlar: umumgrammatik, grammatik-morfologik, qaratqich kelishigi.

Аннотация: В этой статье представлена информация об общих характеристиках групп слов в турецких языках.

Ключевые слова: общая грамматика, грамматико-морфологическое, демонстративное согласие.

Abstract: This article provides information about the general characteristics of word groups in Turkic languages.

Key words: general grammar, grammatical-morphological, demonstrative agreement.

Boshqa tillarda boʻlgani kabi, turkiy tillarda ham soʻz turkumlari umumgrammatik (kategorial) maʼnosi jihatdan birlashgan va oʻziga xos grammatik-morfologik (yasalish va soʻzlarning oʻzgarishi) va sintaktik belgilari bilan xarakterlanadigan soʻzlar guruhini tashkil etadi. Mana shu xususiyatlarga koʻra, mustaqil maʼnoli soʻz turkumlariga—otlar, sifatlar, feʼl, ravish ajratiladi.

Turkiy tillarda son va olmosh turkumlari ham muhim oʻrin egallaydi. Ularni aniqlashda, asosan, semantik belgisiga tayaniladi, shakliy belgilari esa qatnash-maydi. Turkiy tillardagi sonlar otlashib, sonning umumlashgan maʼnosini ifodalaydi, olmoshlar esa ot va sifat vazifasida kelib, oʻziga xos koʻrsatish maʼnosiga ega boʻladi. Boshqalardan farqli oʻlaroq, semantika, anʼana boʻyicha, sonlar va olmoshlarni otlovchi soʻz turkumlariga kiritishga undaydi.

Turkiy tillarda atash maʼnosini anglatmaydigan, grammatik munosabatlarni ifodalash vositasi boʻlib xizmat qiladigan guruhga mansub soʻzlar ham bor. Ular umumiy maʼnolari va boshqa soʻzlar bilan birikuviga qarab turkumlarga ajratiladi. Atash xususiyatiga ega boʻlmagan soʻz turkumlariga—koʻmakchilar, yuklamalar, bogʻlovchilar kiradi. Yuqorida taʼkidlangan soʻz turkumlaridan tashqari, soʻzlarning kichik guruhi—predikativlar bor. Ular oʻzgarmaydi va subyektning nutqqa yoki nutqning borliqqa munosabatini ifodalaydi. Undovlar va tovush va obrazga taqlid soʻzlar (mimemalar) ham soʻzlarning alohida guruhini tashkil etadi. Ular grammatik formaga ega boʻlmaydi va his-tuygʻu, inson tomonidan idrok qilinadigan tovush, obrazga taqlidni ifodalash uchun ishlatiladi.

Eski va hozirgi turkiy tillarda predmetlar va hodisalarning ko'pligini ifodalash uchun -lar//-lär affiksi keng qo'llaniladi. Chuvash tili bundan mustasno. Bu tilda ushbu affiks qo'llanilmaydi.

Turkiy tillar materiallari shuni ko'rsatadiki, qadimgi turkiylarda ko'plik haqidagi tasavvur boshqacha bo'lgan. Ular ongida individlarning hayotiy umumlashmalari natijasida shakllangan birlik va ko'plik kategoriya tushunchasi mavjud bo'lgan. Ammo tilda, ehtimol, farqlar ifodalanmagandir.

Qadimgi turkiylar tasavvurida ot so'zi kontekstga qarab ot va otlarni ham anglatgan bo'lishi mumkin. Bu holat muayyan darajada hozirgi turkiy tillarda kuzatiladi.

Turkiy tillarda jamlik, ko'plikni ifodalashning izlari kuzatiladi. Qadimgi jamlik, ko'plikni ifodalaydigan elementlar ancha ko'p bo'lgan.

Turkiy bobotilda ko'plikni ifodalashda z, q (k), l, m, n, r, s, ch, sh elementlari ko'rsatkich vazifasini bajargan. Turkiy tillarda bosh kelishik hech qachon alohida qo'shimchaga ega bo'lmagan. U so'zning o'zagi holatida bo'lgan. Bu holat hozir ham saqlangan. Qaratqich kelishigi turkiy tilning dastlabi davrida mavjud bo'lmagan. Uning o'rnida izofali konstruksiya qo'llanilgan. Ikki ot so'z turkumidagi so'zdan biri aniqlovchi, ikkinchisi aniqlanmish bo'lib, oddiy bitishuv usulida birikkan. Aniqlanmishning aniqlovchiga aloqasini ko'rsatuvchi ikkinchi ot egalik affiksini olgan.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, turkiy bobotilning ancha oldingi davrida yo'nalish kelishiklari qatori, ayniqsa, ko'p bo'lgan. Mana shu rang-baranglik turkiy bobotilning dialektlarga ajralganligini ko'rsatadi. Turli yo'nalish kelishiklari muayyan dialektlarga taalluqli bo'lib, yalpi kelishik tizimidan bittasining materiali bo'lmagan. Ularning qoldiqlari barcha turkiy tillarda kuzatiladi. Yo'nalish kelishiklarining hammasi ham aynan bir xil ma'noga ega bo'lgan, deb bo'lmaydi. Ulardan har birining ma'nosini hozirda to'la aniqlash ham qiyin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mahmudov Q. O‘zbek tilining tarixiy fonetikasi. Toshkent, 2004.
2. Rafiyev A. Turkiy tillarning qiyosiy-tarixiy grammatikasi. Toshkent, 2004.
3. www.google.com internet tarmog‘i

